

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ФОКУС ПРІОРИТЕТІВ

Маркович Х.М.,

*старший викладач кафедри цивільного права та процесу**Національного університету «Львівська політехніка»*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6243-4651>

Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів.

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Основну увагу приділено аналізу прав людини, які можуть бути обмежені під час війни. Розглянуто поділ прав на абсолютні та відносні. Встановлено, що абсолютними є права, які неможливо обмежити за жодних умов. Проаналізовано законодавче визначення поняття воєнного стану. З'ясовано, що воєнний стан є основною правовою підставою для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відзначено, що підставами введення воєнного є загроза національній безпеці або територіальній цілісності держави. Наголошено на механізмах та гарантіях, спрямованих на захист прав людини в умовах воєнного стану. Зазначено, що будь-які обмеження прав людини повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для досягнення легітимних цілей безпеки та захисту держави. Відмічено, що утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. Тому під час дії правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення прав людини. Закріплення переліку прав, які не підлягають обмеженню, навіть під час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Доведено, що повага до прав людини є запорукою державного авторитету як на національному, так і на міжнародному рівнях. Окремо наголошено на праві на життя людини як найбільшій цінності держави. Встановлено, що згідно з міжнародним звичаєвим правом, право на життя є основним правом людини. Звернено увагу на гідність людини як важливу та невід'ємну цінність. Захист гідності людини повинен гарантуватися як на законодавчому рівні, так і на рівні громадського усвідомлення. Констатовано, що захист прав людини в умовах воєнного стану є надзвичайно ускладненим. Тому розробка механізмів захисту прав людини є особливо важливою для забезпечення справедливості, розвитку демократії та відновлення миру в нашій державі.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, захист, обмеження, держава.

Markovych. Kh.M. Human rights and freedoms under martial law: focus of priorities.

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of constitutional human rights and freedoms under martial law. The main attention is paid to the analysis of human rights, which may be limited during the war. The division of rights into absolute and relative rights is considered. It has been established that rights that cannot be limited under any conditions are absolute. The legal definition of the concept of martial law is analyzed. It was found that martial law is the main legal basis for restricting the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen. It was noted that the grounds for introducing military service are threats to national security or the territorial integrity of the state. Mechanisms and guarantees aimed at protecting human rights under martial law are emphasized. It is noted that any restrictions on human rights must be justified, proportionate, and necessary to achieve the legitimate goals of security and protection of the state. It was noted that the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. Therefore, during the legal regime of martial law, the state cannot abandon its obligation to ensure human rights. Enshrining the list of rights that are not subject to restriction, even during martial law, is a constitutional guarantee of human and citizen rights. It has been proven that respect for human rights is a guarantee of state authority both at the national and international levels. The right to human life as the greatest value of the state is emphasized separately. It has been established that according to international customary law, the right to life is a fundamental human right. Attention is drawn to human dignity as an important and inalienable value. Protection of human dignity must be guaranteed both at the legislative level and at the level of public awareness. It was established that the protection of human rights under martial law is extremely difficult. Therefore, the development of mechanisms for the protection of human rights is particularly important for ensuring justice, the development of democracy and the restoration of peace in our country.

Key words: human rights, martial law, protection, restrictions, state.

Постановка проблеми. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальними цінностями, які гарантують гідність, автономію та розвиток кожної особи. Вони формують основу для становлення та соціалізації індивіда, дозволяючи останньому вільно виражати свої думки, переконання та ідеї, обирати життєві цілі і способи їх досягнення. Проблематика прав людини і громадянина в умовах воєнного стану є надзвичайно складною і багатоаспектною. Воєнний стан відображає такий стан суспільства, коли країна стикається з великими загрозами безпеці або переживає внутрішню чи зовнішню агресію. За таких умов виникає питання, як забезпечити безпеку нації, не порушуючи основні права та свободи людей. Війна, розпочата росією проти України 24 лютого 2022 року, стала переломним моментом для всього українського народу та вплинула на всі сфери суспільного життя. В цей час Україна вперше за роки своєї незалежності опинилася в умовах воєнного стану, правовий режим якого охопив усю її територію та став причиною обмежень прав і свобод людини. У контексті досліджуваного питання, слід відмітити, що військова агресія російської федерації почалася ще з 2014 року коли росія окупувала Крим, а потім підтримувала військовий конфлікт на сході України. В умовах воєнного стану змінюються пріоритети, виникають нові ситуації та виклики, які вимагають адаптації та розробки ефективних механізмів захисту прав людини. Активне обговорення та розробка таких механізмів захисту прав людини є вкрай важливим для забезпечення справедливості, розвитку демократії та відновлення миру в нашій державі.

Стан дослідження. Дотримання прав і свобод людини є однією з основних та актуальних проблем сучасного світу, якій присвячена низка наукових праць. Однак, окреслена проблематика потребує подальших наукових напрацювань з огляду на введення в Україні воєнного стану. Окремі питання забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану знайшли свій вияв у працях таких науковців: О.І. Гавриленко, Р.І. Мельник, Т.П. Чубко, Г.І. Петрова, О.В. Скрипнюк та ін.

Метою статті є дослідження дотримання та особливостей обмеження прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Права людини в умовах війни є невід'ємною та ключовою цінністю сучасного соціуму. Вони повинні бути захищені і гарантовані як на рівні конституційних положень, так і на рівні нормативно-правового регулювання. Зважаючи на складні сучасні реалії, викликані збройною агресією росії та її повномасштабним вторгненням на українські землі, права людини підлягають виключній охороні. Зумовлено це конституційною нормою, яка визнає найвищою

соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Під час збройного конфлікту пріоритетність дотримання прав людини є не тільки ознакою високого рівня демократії та розвиненості суспільства, але й показником визнання особи як найвищої соціальної цінності та національного пріоритету.

Розглядаючи права людини в умовах воєнного стану, передусім, необхідно з'ясувати, що ж закладено у зміст цього явища. Юридична література та законодавство надають доволі широкий перелік визначень цього поняття. Так, законодавець називає воєнний стан «особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [1]. У цитованій дефініції визначено воєнний стан як основну правову підставу обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Законодавство України забезпечує можливість введення воєнного стану у разі загрози національній безпеці або територіальній цілісності держави. Під час дії воєнного стану можуть бути обмежені деякі права і свободи громадян з метою забезпечення оборони країни та збереження її безпеки. Однак, ці обмеження не можуть поширюватися на всі права громадян. Згідно із ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Отже, як наслідок, введення особливого правового режиму, зокрема воєнного стану, становить загрозу для основних прав і свобод людини. Проте, важливо зазначити, що в законодавстві України передбачені механізми та гарантії, які спрямовані на захист прав людини навіть в умовах воєнного стану. Також важливо відмітити, що термін застосування обмежень не може перевищувати терміну тривання надзвичайного або воєнного стану. Це означає, що після закінчення такого режиму повинна відновлюватися повна дія конституційних прав і свобод. Важливо, щоб будь-які обмеження прав людини, застосовані під час воєнного стану, були обґрунтованими, пропорційними та необхід-

ними для досягнення легітимних цілей безпеки та захисту держави.

Держава, як учасник соціально-економічних відносин, несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, а отже зобов'язана забезпечувати захист прав і свобод громадян, створювати умови для їх розвитку та нести відповідальність перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави незалежно від умов, навіть у воєнний стан. Отже, як бачимо, саме на державу покладається обов'язок забезпечувати права людини про, що нам говорить ст. 3 Конституції України. Виходячи з цього постулату, можна стверджувати, що під час дії правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення прав людини.

У сучасній теорії прав людини, передбачено поділ прав на абсолютні та відносні, де за основу взято критерій можливості чи неможливості їх обмеження. За такого поділу абсолютними є такі права, які неможливо обмежити за жодних умов [2, с. 81]. Зазначене положення чітко реалізоване в Україні у контексті забезпечення прав людини. Згідно з ст. 64 Основного Закону держави права людини «не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [3]. Вказана норма наголошує на нормативній основі обмеження прав людини – Конституції України.

У ч. 2 ст. 64 Конституції України визначений перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. До таких належать: право на рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 24); право на громадянство та його зміну (ст. 25); право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності особи (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40); право на житло (ст. 47); право на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї (ст. 51); рівність дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52); право на захист прав і свобод у людини у суді (ст. 55); право на відшкодування коштів держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58); право на професійну правничу допомогу (ст. 59), право на відмову від виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів (ст. 60); право не притягуватися двічі до юридич-

ної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення (ст. 61); презумпція невинуватості (ст. 62); право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (ст. 63) [3]. Закріплення переліку прав, які не підлягають обмеженню, навіть під час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Це важливий аспект для забезпечення основних прав та свобод громадян у будь-який час. Саме повага до прав людини є запорукою державного авторитету на національному та міжнародному рівнях. Так, побудова держави на демократичних цінностях передбачає не лише проголошення, а й забезпечення прав людини в будь-яких реаліях.

В умовах збройного конфлікту право на життя як фундаментальне право людини є практично беззахисним. Пов'язано це з тим, що війна призводить до різних форм насильства, включаючи вбивства, тілесні ушкодження, викрадення, катування, які безпосередньо порушують право на життя, гідність та недоторканність, що є особливо серйозною проблемою сьогодення. Такі дії є неприпустимими, незалежно від обставин, і підлягають суворому засудженню як порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини. З огляду на це, першочерговим обов'язком держави є захист життя людини як найбільшої цінності кожної держави. Також згідно з міжнародним звичаєвим правом, право на життя визнається основним правом людини. Тому, очевидно, що у Конвенції це право розглядається як одне з найбільш її фундаментальних положень. У Конвенції, як і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, право на життя належить до числа тих, відхилення від якого неприпустимі навіть у надзвичайних ситуаціях.

Згідно із ст. 15 Конвенції «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [4]. Показово, що війна становить загрозу життю нації, і тому Конвенція зазначає це як причину, за якої виправдується відступ держави від виконання своїх зобов'язань. Тому лише у винятково кризових ситуаціях, які стосуються всього населення, можливе відхилення від Конвенції.

Окремо хочемо звернути увагу на гідність людини, яка, безперечно, є важливою і невід'ємною цінністю для людства [5]. Загальноприйнято, що кожна людина має право на гідне ставлення, повагу до своєї особистості та право на захист від будь-яких форм знущання, тортур чи дискримінації. Навіть у період воєнного стану, коли дея-

кі права можуть бути обмежені, гідність людини повинна залишатися недоторканою. Міжнародне гуманітарне право, також відоме як право війни, встановлює норми та принципи, що обмежують застосування насильства та забезпечують захист гідності людини під час воєнних конфліктів. Захист гідності людини повинен гарантуватися як на законодавчому рівні, так і на рівні громадсько-господарського усвідомлення.

Захист прав і свобод громадян є одним із основних обов'язків держави. Проте існують випадки, коли їх обмеження є невідворотним і повинне здійснюватися виключно у законодавчо визначений спосіб. Згідно з Конституцією України підставою для таких обмежень виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану. До прав фізичних осіб, які можуть обмежуватися в умовах воєнного стану належать: право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на освіту (ст. 53) [3]. Такі обмеження необхідні для: запобігання злочинам; рятування життя людей та майна; забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку та економічного добробуту; забезпечення охорони здоров'я населення, захисту репутації, прав і свобод інших людей; запобігання розголошенню конфіденційної інформації тощо.

У сучасному світі обмеження прав і свобод людини є необхідним елементом взаємовідносин між людьми та державою. Хоча ці обмеження не завжди сприймаються позитивно, але їх здійснення має раціональні мотиви, які виражаються у захисті прав і свобод людини від свавілля, збереженні громадської безпеки тощо. Отже, обмеження основних прав і свобод людини є правомірним, цілеспрямованим применшенням потенційних можливостей особи, яке має законний, тимчасовий, суспільно необхідний характер. Фактично усі міжнародно-правові акти, якими регламентовано права та свободи людини передбачають можливість їх обмеження. У доповнення до вищезначеного слід погодитися з думкою О. Скрипнюка, який називає обмеження прав і свобод люди-

ни режимом тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих Основним Законом держави прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, та забезпечення національної безпеки й оборони України [6, с. 129].

Окремо зазначимо, що обмеження прав людини потрібно відмежовувати від порушення прав людини, оскільки це дві різні категорії. Обмеження прав людини відбуваються, коли держава або інші суб'єкти обмежують використання окремих прав людини в певних ситуаціях із законними цілями, такими як забезпечення безпеки, захисту громадського порядку, охорони здоров'я, а також захисту прав та свобод інших осіб або інтересів суспільства загалом. Обмеження прав людини постійно пов'язані з певними умовами і повинні бути пропорційними до об'єктивних цілей, яких вони мають досягти. Водночас, порушення прав людини завжди перебуває поза межами дозволеного.

Висновки. В умовах воєнного стану захист прав людини є особливо ускладненим. Конституція України та інші нормативно-правові акти передбачають механізм, що допускає обмеження здійснення окремих прав громадян. Однак, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, обмежені часом та ресурсами, використовуватися згідно з принципами демократії та правової держави з метою захисту інтересів суспільства, збереження громадського порядку і безпеки, а також прав і свобод інших громадян. Відповідність таких обмежень міжнародним стандартам і правам людини відіграє важливу роль у забезпеченні захисту цих прав. Враховуючи функціонування принципу верховенства права, дію Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини сьогодні таки вдалося сформувати усталену практику щодо визначення правомірності та виправданості обмеження прав та свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII: станом на 31 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 28.07.2023).
2. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави: навчально-методичний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, Ст. 141.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.07.2023).

5. Гавриленко О.І. Дотримання конституційних прав та свобод в умовах воєнного стану. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10307/1/10.pdf> (дата звернення: 28.07.2023).
6. Мельник Р.І., Чубко Т.П. Проблеми обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 125–134.